

повністю присвячувалися повторенню та закріпленню раніше вивченого матеріалу і під час цього відбувався облік знань учнів.

Російські педагоги А. Бичков та Ю. Смоленцев відзначали, що позитивною особливістю „блочної системи” було те, що усі її ланки взаємопов’язувалися на основі вирішення специфічних функцій, спрямованих на реалізацію загальної дидактичної мети [1, с. 15].

Позитивні надбання в організації навчального процесу були закріплені у 80-х рр. у шкільних програмах із суспільствознавчих предметів. Так, у програмі „Суспільствознавства” була представлена „Орієнтовна сітка годин”, у якій для зручності учителів були вказані основні форми організації навчання за темами із зазначенням кількості годин на них. Відповідно до програми з 85 навчальних годин на лекції відводилося – 11 год., на семінарські заняття – 15, на уроки роботи з джерелами – 13, на практичні заняття – 8, на співбесіди – 6 [6, с. 18].

Таким чином, характер суспільствознавства як шкільного предмета потребував активного використання в навчальному процесі різноманітних форм занять. Поряд з лекціями, в яких вчитель давав логічно обгрунтоване пояснення найважливіших положень у змісті уроку або теми, проводилися семінари, де на основі раніше отриманих знань, попереднього вивчення рекомендованих джерел, власного досвіду, учні під керівництвом вчителя обговорювали найважливіші питання теми; лабораторні заняття (уроки роботи з першоджерелами), на яких організовувалося безпосереднє вивчення школярами партійних і державних документів.

У результаті використання таких форм навчання наприкінці 70-х – у 80-х рр. у навчальному процесі в курсі „Суспільствознавства” склалася методична система „лекція – семінар – колоквиум”. Вона передбачала, що на лекціях викладався новий навчальний матеріал, семінарські заняття використовувалися як засіб поглиблення і закріплення отриманих на лекції знань, колоквиуми повністю присвячувалися повторенню та закріпленню раніше вивченого матеріалу, під час цього відбувався облік знань учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бычков А. И. Активизация учебного процесса на уроках обществоведения / А. И. Бычков, Ю. М. Смоленцев // Советская педагогика. – 1977. – № 3. – С. 10 – 15.
2. Бычков А. И. Формирование научного мировоззрения школьников при изучении курса обществоведения: Вопросы методики / А. И. Бычков, Ю. М. Смоленцев. – М. : Педагогика, 1978. – 144 с.
3. Гончарова И. Ф. Лекции и семинары в курсе «Обществоведение» / И. Ф. Гончарова, В. И. Мазуренко // Преподавание истории в школе. – 1973. – № 6. – С. 27 – 37.
4. Изучение обществоведения в средней школе. Пособие для учителей / Под ред. А.В. Дружковой. – М. : Просвещение, 1975. – 303 с.
5. Лисенко М. М. Удосконалювати викладання історії і суспільствознавства / М. М. Лисенко, Г. І. Підлуцький, А. А. Чуб // Радянська школа. – 1985. – № 7. – С. 24 – 30.
6. Новая редакция программы по обществоведению // Преподавание истории в школе. – 1988. – № 1. – С. 14 – 31.
7. О преподавании обществоведения в 1984/85 учебном году (Методическое письмо) // Преподавание истории в школе. – 1984. – № 4. – С. 40 – 57.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 8236, 70 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 8955, 151 арк.

УДК 373

Лебединская Т. Н.
Санкт-Петербург, Россия
Несух Л. М.
Ужгород, Украина

К ВОПРОСУ О КРЕПОСТНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В РОССИИ

В статье раскрывается положение крепостной интеллигенции в России, в том числе артистов, музыкантов, художников.

Ключевые слова: крепостная интеллигенция, образование крепостных, творческая индивидуальность.

Лебединська Т. М., Несух Л. М. До проблеми кріпосної інтелігенції в Росії. У статті йдеться про стан кріпосної інтелігенції в Росії, у тому числі акторів, музикантів, художників.

Ключові слова: кріпосна інтелігенція, освіта кріпосних, творча індивідуальність.

Lebedynska, T., Nesukh, L. Up to the problem of the serfage intelligence in Russia. The article describes the situation of the serfage intelligence in Russia, including actors, musicians, artists.

Key words: serfage intelligence, the education of serfage intelligence, creative personality.

Положение крепостной интеллигенции в России было крайне тяжелым.

Когда в 1801 году запрещено было публиковать объявления о продаже людей без земли, крепостных стали свозить для продажи на ярмарки, сюда часто попадали и артисты. Цены на крепостных были крайне

разнообразными, в зависимости от пользы, которую можно было извлечь из данного лица. Во времена Екатерины II при продаже с землей «душа» ценилась от 70 рублей до 120 рублей – в начале ее правления, и до 200 рублей – в конце, без земли крепостные стоили значительно дешевле. Музыканты и артисты же стоили всегда дорого, хотя цены на них не всегда превышали цену борзого щенка, продававшегося за 300 рублей. Так, фельдмаршал А. Разумовский уступил свой оркестр Потешкину за 40.000 рублей – по 800 рублей за «душу». Яньковы продали своего живописца Озерова с женой и дочерью за 200 рублей. За актеров мужа и жену Кравченковых с шестилетней дочерью, которая мастерски танцевала качучу и тампет, гр. Каменский отдал Афросимову целую деревню в 250 душ. Камердинер Демидова был куплен у графа Панина за 3 000 рублей, а крепостная актриса – за 4 000 рублей. Выкуп Щепкина обошелся почитателям его таланта в 8 000 рублей, а Т. Г. Шевченко «стоил» 2 500 рублей. Романович-Словатинский упоминает о крепостном скрипаче, которого продали за 20 000 рублей. Чертова приобрела у Юрасовского за 37 000 рублей «крепостной музыкальный хор».

Таким образом, помещики были во всех смыслах заинтересованы обучать крепостных различным видам искусства. Они от этого только выигрывали. Теперь посмотрим, как отражалось это обучение на самих крепостных. Приобщение к наукам и искусству прежде всего вырывало дворового из его среды. Чувствуя собственное превосходство, тяготясь жизнью и нравами двора, такой полуинтеллигент начинал уединяться и обособляться от своих бывших «товарищей», вызывая у них чувство зависти, раздражения и ненависти.

Каким же было отношение помещиков к «крепостной интеллигенции»? Считались ли они с этими людьми, стоявшими подчас неизмеримо выше их по своим знаниям и талантам?

В свидетельствах современников мы находим лишь наиболее вопиющие случаи издевательств и жестокости над личностью крепостных интеллигентов, но по ним можно судить приблизительно и об общей картине. Здесь имела своя логика вещей, через неё трудно было перешагнуть даже самому гуманному помещику. В основе этой логики лежала привычка смотреть на крепостного, как на свою собственность, как на вещь, а не как на человеческую личность. И когда эта личность под влиянием благоприятных условий расцветала и выявляла скрытые в ней возможности – барин по-прежнему продолжал её третировать, не желая признавать талантливого человека. Единственным выходом из неразрешимого противоречия было обучение крепостных в высших учебных заведениях, в Академии Художеств, за границей, а затем отпуск их на волю. Но помещики не допускали этого, они считали, что талант крепостного является их собственностью, что его душа и тело принадлежит им. Поэтому они крайне неохотно давали свободу таким людям. Надо было приложить большие усилия, привлечь внимание общественности и, наконец, иметь средства, чтобы добиться отпуска на волю человека, уже завоевавшего своим талантом всеобщее признание и симпатии. Лишь изредка их освобождали добровольно.

Так, Кипренского и Воронихина (один из них незаконный сын своего владельца, другой – крепостной графа Строгонова – покровителя искусств и мецената) освободили без выкупа, но это исключение. В большинстве случаев добиться независимости было крайне трудно. Достаточно вспомнить истории крепостных профессора Никитенко, великого актера Щепкина, поэта Шевченко, Мясникова, за которого Санкт-петербургское общество поощрения художеств предлагало владельцу 2 000 рублей, но помещик отказался. Он почувствовал, что его крепостной не просто «богомаз», а настоящий художник. Хозяин приказал ему немедленно вернуться в поместье. Мясников застрелился. Другой крепостной, учившийся в Академии Художеств и подававший большие надежды, собрал по подписке среди своих доброжелателей требовавшиеся для выкупа 3 000 рублей. Но когда он принес эти деньги своему барину, тот объявил, что передумал и не согласился дать вольную, потребовав за него уже 5 000 рублей. Об этом доложили президенту Академии Художеств великой княгине Марии Павловне, та написала письмо крепостнику с просьбой отпустить на прежних условиях своего крепостного, так как больше денег не собрать. Письмо хозяину принес сам художник. Помещик прочитал послание, а затем отправил несчастного художника на конюшню, велел дать ему 25 розг за то, что тот осмелился вмешаться в свое дело высочайшую особу, но вскоре поспешил исполнить желание великой княгини.

Далеко не всем удавалось освободиться даже такой ценой. Художник обязан был насильственно подавлять свою творческую индивидуальность, во всем потакать своему господину. Известны случаи, когда крепостным, получившим образование в Академии Художеств, приходилось в поместьях красить кровли, колодцы и даже пасти свиней. Прекрасный художник Тропинин часто откладывал в сторону свои кисти, брал в руки тарелку, салфетку и стоял за стулом своего барина, а блестящий художник Поляков обязан был ездить на запятках кареты своего хозяина.

Крепостных подвергали и телесным наказаниям. Аракчеев в своём имении Грузино за малейшую провинность сек своего крепостного архитектора «профессора академии» Семенова.

Судебные архивы хранят ряд дел о побегах крепостных интеллигентов. От крепостника Нижегородской губернии Бахинова бежало трое музыкантов, которых часто пороли «за нескорое понимание при учении игре».

Самоубийства среди крепостных интеллигентов происходили довольно часто. Можно было бы привести целый список имен, дошедших до нас, и дополнить его теми страдальцами, которые ушли, не оставив потомству даже своего имени или исчезли совершенно бесследно.

Рамазанов в биографии Тропинина приводит ряд фактов: один неизвестный художник повесился в барском саду. Другой утопился в господском пруду после того, как за непокорность его заставили быть

маляром и свинопасом. Художник Андриянов покончил с собой «от большой страсти к чтению книг». Барин же запрещал их читать.

Люди менее решительные спивались или просто опускались, теряя человеческое достоинство. Крепостной художник Поляков, о котором мы уже упоминали выше, обучался живописи у академика Васильева. Получал академические медали, писал портреты. Барин не дал ему свободы. Совет Академии Художеств ничего не мог сделать. Поляков погиб от пьянства, пропал без вести.

Трагедия крепостной интеллигенции привлекала к себе внимание русских писателей, которые осудили крепостное право, а заодно с ним и явление «крепостной интеллигенции», как его продолжение: Белинский (в драме «Дмитрий Калинин»), Радищев (в главе «Городня» «Путешествия из Петербурга в Москву»), Одоевский (в отрывке «Катя, или История воспитанницы»), Герцен (в повести «Сорока-воровка» и «Кто виноват?»), Тургенев (в рассказах «Малиновская вода», «Муму» и др.), Павлов (в повести «Именины»), Некрасов (в повести «Крепостной музыкант» и «Генеральская дочка»), Достоевский (в «Неточке Незвановой»), Шмелёв и многие другие, не считая тех бесчисленных авторов мемуаров и воспоминаний, которые говорят об этом иногда явно, иногда между строк.

УДК 373.313.85:069

Михайличенко С. С.
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Національного музею медицини України

ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ І МУЗЕЮ У ДЕКЛАРАТИВНИХ ДЕРЖАВНИХ ДОКУМЕНТАХ

У статті здійснений аналіз декларативних документів, що регулюють освітню діяльність музеїв України.

Ключові слова: музей, взаємодія школи і музею.

Михайличенко С. С. Взаимодействие школы и музея в декларативных государственных документах. В статье осуществлен анализ декларативных государственных документов, которые регулируют деятельность музеев в области образования.

Ключевые слова: музей, взаимодействие школы и музея.

Mikhailichenko, S. S. Cooperation of school and museum is in declarative state documents. The analysis of declarative state documents that regulate activity of museums in area of education is carried out in the article.

Key words: museum, co-operation of school and museum.

Сьогодні в Україні взаємодія школи і музею в організації дослідницької діяльності старшокласників з історії України посіла вагоме місце в системі безперервної освіти і стала її невід’ємною та особливою ланкою. Триває процес її реформування, що супроводжується пошуком нових ідей функціонування музейних установ, запровадженням нових педагогічних технологій щодо творчого розвитку старшокласників, досліджуються теоретичні основи музейної педагогіки, яка має свої особливості, закономірності, специфіку впливу на школярів.

Водночас існує низка суперечностей, які не дають змоги досягати прогнозованих і запланованих результатів. Зосередимо увагу на основних.

1. Відсутність теорії і методики, технології розробки комплексних програм, що включають музейну педагогіку: у результаті не враховується специфіка історичного музею і його можливостей в організації дослідницької діяльності старшокласників у вирішенні проблемно-творчих задач з історичних дисциплін.

2. Музейна педагогіка висуває високі вимоги до тих, хто звертається до неї як до інструменту культурного розвитку, виховання, освіти особистості, а сучасні вчителі і музейні педагоги здебільшого не готові включитися в організацію дослідницької діяльності старшокласників засобами музейної експозиції на гідному професійному рівні.

3. Музейна педагогіка в Україні поки що мало пов’язана з процесом формування дослідницьких умінь в учнів на своїй базі.

4. Музейна педагогіка допоки мало вписується в систему освіти як один із способів творчого розвитку учнів старшої школи, а комплексного підходу до цієї проблеми досі немає. В зв’язку з цим організація дослідницької діяльності учнів у музеях часто є любительською справою окремих ентузіастів.

Для нашого дослідження цікавою є законодавча база незалежної України щодо виховання учнів у музейних установах. Так, основними напрямками реалізації державної освітньої політики, як зазначається в багатьох державних документах, визначено забезпечення пріоритетності розвитку освіти всіх рівнів, сприяння розвитку особистості, її творчих здібностей і талантів [1, 50].

Центральні і місцеві органи виконавчої влади, наукові установи проявляють зацікавленість до питань організації дослідницької діяльності старшокласників як до ефективного засобу розвитку їхнього інтелекту, творчих здібностей і творчої активності [2, с. 171]. Про це свідчить низка нормативних і законодавчих актів, прийнятих у нашій державі останнім часом. Так, зокрема, багато статей Закону України «Про освіту» в редакції від 23 березня 1996 року свідчать про право дитини на освіту, творчий розвиток, становлення позашкільної